

La Pauma (1920-2008): testimoni dels «anys daurats» de Tossa de Mar

ANA GONZÁLEZ BATISTE-ALENTORN

Quaderns de la Selva, 21

•

Any 2009

p. 71 a 88

• CENTRE D'ESTUDIS SELVATANS •

A totes les persones i institucions que treballen amb generositat, valentia, il·lusió i afecte per evitar la desaparició de la Pauma (des de 2007 hi ha el perill que s'enderroqui i se'n talin els pins); a tots: GRÀCIES.

«La Pauma és una supervivent. Una de les grans cases de Tossa i de la Costa Brava. El darrer testimoni d'una època irrepètible en la que els diners, el bon gust i la intel·ligència van coincidir. I que coincideixen aquests tres factors passa molt poques vegades en la història. Quan passa és un miracle.»

Xavier Baladia. *La Pauma, herència d'un temps irrepètible.*

«Sobre el Codolar s'aixeca la vella muralla de la Vila Vella de Tossa. Cal donar la volta al cap... i apareix llavors, amb tota la seva gràcia, la flor del mar –com diuen els vells goigs–: Tossa.»

Josep Pla. *La Costa Brava.*

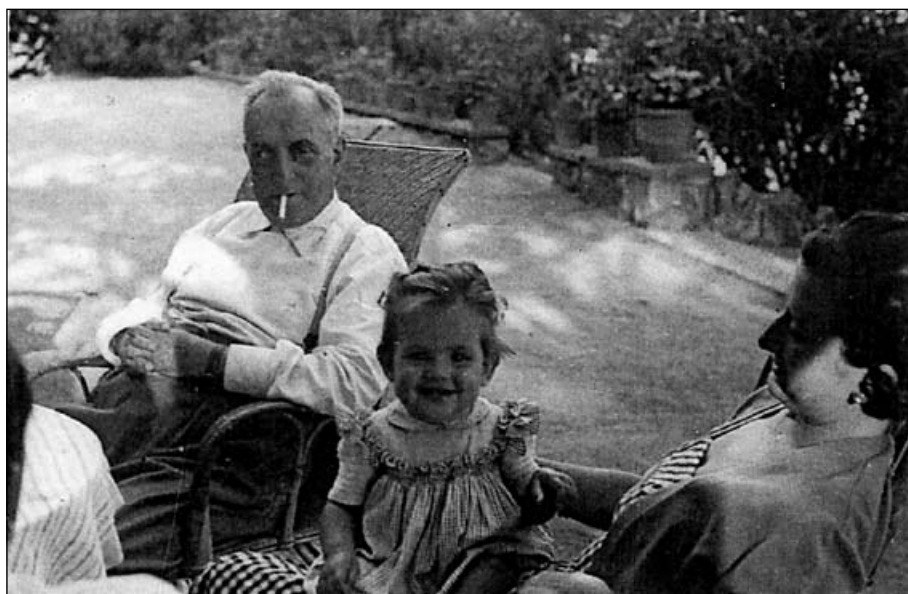
«Fa un matí de Tossa, és a dir, radiant, assolellat i fresc. Damunt l'escalfor del sol us arriba a la pell l'airet picant del mar que veieu estès i nu, tot blau, dessota aquella volta immensa de cel i de llum que es bada al vostre davant.»

Joan Alavedra. *Tossa.*

«...[V]am tombar el revolt i la meva llar *va desaparèixer* de la vista...»

Robert Louis Stevenson. *L'illa del tresor.*

(la cursiva és nostra)

Eduard Batiste-Alentorn Massagué amb la seva filla Carmen i la seva néta Ana.
La Pauma, Tossa de Mar, c.1950.

Arxiu d'Ana González Batiste-Alentorn.

L'autora, gaudint de la seva infantesa a Tossa: Mar Menuda, c. 1958.

Arxiu d'Ana González Batiste-Alentorn.

Quan veiem desaparèixer el paisatge de la infantesa, robat per l'especulació urbanística, per les multituds turístiques i pel trànsit... intentem que l'esplendor d'una època que ha anat a menys no sigui completament «esborrat pel temps».¹ Tossa fou el «paisatge de la meva infantesa»: passava l'estiu a la Pauma, la casa del meu avi Eduard (construcció noucentista de 1934, envoltada de bosc de pi mediterrani que arriba gairebé arran de mar, un dels escassos paisatges d'una època esplendorosa que ha sobreviscut fins als nostres dies).

La part sud de la Costa Brava (a la comarca de la Selva) ha estat la més castigada per la invasió d'un turisme de masses. Les muralles de Tossa, construïdes per defensar-la de l'assetjament dels pirates –un presagi dels futurs turistes– dels segles XV-XVI han esdevingut inútils per als «pirates» dels segles XX-XXI. El país es degrada davant la indiferència d'una bona part dels ciutadans: el turisme, explotat amb un sentit depredador, és un dels principals enemics² de la natura; la cobdícia, el mal gust i la barroeria contaminen i saquegen un paisatge únic, d'una bellesa incomparable, que hauria de ser una destinació de prestigi, si es potenciava la cultura, la qualitat... i la defensa de la bellesa.

1. Xavier BALADIA. *Antes de que el tiempo lo borre*. Barcelona: Juventud, 2004.

2. Norman LEWIS. *Voices of the old sea*. New York: Viking, 1984.

Mn. Josep Soler de Morell pintant a Tossa, 1955.

Arxiu Municipal de Tossa.

En el Centenari de la denominació *Costa Brava*³ vull recordar a manera d'homenatge unes persones que visitaren Tossa, que hi van treballar i s'hi van establir durant el primer terç del segle XX (sense que puguem anomenar-les estrictament turistes ni estiuejants): l'època immediatament anterior a la invasió turística;⁴ es vincularen a la vila amb llaços d'afecte i s'hi instal·laren sense destruir-la, ben al contrari: contribuïren a modificar-ne i millorar-ne el paisatge, tot incorporant-hi el progrés (electrificació, conducció d'aigua, excavacions a la Vil·la Romana, creació del Museu Municipal, plantació de pins, construcció de vil·les encisadores, etc):

3. El nom de *Costa Brava* apareix publicat per primer cop en l'article *Per la Costa Brava* (Ferran Agulló, *La Veu de Catalunya*, 12 de setembre de 1908). La primera pel·lícula sobre la Costa Brava la rodà Josep de Togores (1914, de Segre-Films), pare del pintor homònim, amb obra al Museu Municipal de Tossa. L'Arxiu de la Filmoteca de Catalunya ignora el parador de la pel·lícula (no podem excloure que sigui en alguna col·lecció privada: n'agraïria qualsevol mena d'informació).
4. Tossa va tenir sempre visitants... que, en molts casos, se convertiren en residents: els romans, els pirates, els artistes modernistes (paisatgistes de la fi del segle XIX)...

El Dr. Ignasi Melé i Farré (Cervera 1859 - Tossa de Mar 1928) visità Tossa el 1892 i decidí d'establir-s'hi per exercir-hi la seva professió. Era una persona culta, inquieta, perspicaç i generosa que reprengué metòdicament la recerca de les restes arqueològiques el 1914 (ja vers 1870 hom havia descobert monedes gregues i romanes en construir-se un pou a can Barraca; més endavant, se'n trobaren en la construcció de la carretera de Lloret, així com també unes sepultures romanes davant l'Hospital).⁵ Melé observà que un pany de mur descobert a la zona dels Ametllers semblava de construcció romana. Efectivament, hom va poder confirmar-ho, també respecte a la ceràmica trobada al mateix lloc. Davant la importància del jaciment, continuaren les prospeccions els arqueòlegs Dr. Pere Bosch i Gimpera (1916), director del Servei d'Investigacions Arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans, autor del *Dictamen sobre el valor arqueològic de les excavacions*; i el Dr. Adolf Schulten (1920), catedràtic d'Història antiga de la Universitat d'Erlangen, el qual publicà *Dictamen sobre els restes romanes excavats pel Sr Melé*. Ja el 1914, Joaquim Folch i Torres (museòleg impulsor dels museus barcelonins i historiador) havia donat notícia dels descobriments arqueològics duts a terme pel Dr. Melé, metge de Tossa.⁶ El reconeixement popular no havia d'arribar, però, lamentablement, fins molt més endavant (morí a Tossa el 1928, en una situació de precarietat ben injusta).

Mn. Josep Soler de Morell (Barcelona 1880 - Barcelona 1965) fou testimoni d'aquella gran injustícia, compartí amb el seu amic el Dr. Melé l'amor desinteressat envers Tossa i el seu esforç per la difusió de valor cultural i paisatgístic de la vila. Arribà a Tossa a les primeries de segle com a organista, per més que la seva activitat predilecta fou la pintura (regalà diversos olis –paisatges de Tossa– al meu avi Eduard, amb el qual va tenir una bona amistat). Des de 1920 publicà treballs monogràfics –principalment a Barcelona– sobre la vila (en destaco *Costa Brava-Tossa de Mar*, publicat en el número 139 de la revista *Minerva*, el maig-juny de 1934). També va dur a terme una ben interessant catalogació del patrimoni artístic de Tossa (dibuixà i datà nombrosos objectes artesanals), conservada i exposada a la Sala d'Actes de la Casa de Cultura, així com dibuixos de les excavacions en la Vil·la Romana.⁷

5. Mn. Josep Soler de Morell. *La vil·la romana Turissa i els seus mosaics*. *Minerva*, 139 (maig-juny 1934). Mn. Josep donà un exemplar de la revista a l'Ajuntament de Tossa, segons que consta en l'Acta del Ple Municipal del 25 de juny de 1934 (consultada a l'Arxiu Municipal); l'exemplar, però, es perdé. N'he localitzat una altre a Barcelona.

6. Arxiu Municipal de Tossa de Mar, Fons Dr. Ignasi Melé i Farré. He pogut consultar la interessant correspondència del Dr. Melé amb Carles Rahola i amb diversos arqueòlegs, que reconegueren unànimement el valor del seu treball (finançat per ell mateix). Malauradament, l'Ajuntament de Tossa no el tractà amb justícia: es negà a posar el seu nom a un carrer i fins el 1930 no se li dedicà un homenatge pòstum (cf. David MORE AGUIRRE. *Cas Fuster: la família Martí a través dels seus documents*. Tossa de Mar: Ajuntament, 2000). Actualment duen el seu nom una carrer i un centre escolar.

7. Arxiu Municipal de Tossa, Fons Mn. Josep Soler de Morell. En el Libro de Actas de Plenos Municipales he podido encontrar numerosas referencias a su trabajo divulgador de la belleza y del patrimonio cultural de Tossa (Villa Romana, Villa Vella...): 30.3.1931, 10.7.1933, 29.7.1933, 18.9.1933, 19.2.1934, 25.6.1934 y 30.6.1934.

Del gris al blau... De Montmartre a Tossa

Gràcies al treball del Dr. Melé i de Mn. Josep, Tossa començà de ser coneguda en l'ambient cultural de Barcelona: es van publicar molts articles a la premsa de l'època, especialment sobre les excavacions i la presència a la vila de primeres figures de l'arqueologia mundial.

Els pintors centreeuropeus d'avantguarda que exposaren amb el galerista barceloní Josep Dalmau –promotor de la primera exposició cubista fora de París (Galeries J. Dalmau, 1912: *Exposició d'art cubista*)⁸ i introductor de les avantguardes artístiques a casa nostra– no trigaren a gaudir de les delícies de Tossa i a fer-ne difusió: Albert Gleizes, Olga Sacharoff, Otto Lloyd, Marie Laurencin... i més endavant, fugint de la barbàrie nazi: André Masson, Jean Metzinger, Marc Chagall (que definí Tossa como el «paradís blau»), Oskar Zügel, Georges Kars... que crearen un ambient bohemí, civilitzat i cosmopolita: els «anys daurats» de Tossa, convertida en refugi per a artistes i intel·lectuals. Colònia d'exiliats a la qual s'afegiren els catalanes Rafael Benet i Vancells (des de 1928, per ventura seguint les passes del seu parent el pintor Joan Llimona i Bruguera, que visità Tossa el 1912 i 1913; emparentà amb la família Batiste-Alentorn: el seu germà Josep Maria Benet i Vancells es va casar amb una de les filles d'Eduard el 1942), la seva neboda Maria Girona i Benet, Albert Ràfols-Casamada, Lola Bech (pintora barcelonesa fincada a Tossa, íntima amiga de Conxita Batiste-Alentorn, la filla gran d'Eduard), Pere Créixams... i intel·lectuals com ara el filòsof alemany Paul-Ludwig Landsberg, historiadors com els germans Ainaud de Lasarte o Alberto del Castillo; escriptors: el matrimoni anglès Johnstone (Nancy i Archibald, que hi obriren l'Hotel Casa Johnstone el 1935), l'arquitecte alemany Fritz Marcus (s'aventurà a obrir una taberna), la baronessa Bucovich (gosà establir-hi una libreria!!!), la pensió de l'hotelier alemany Luis Steyer Weber (empadronat a Tossa, amb la seva dona Eva i els fills d'ambdós Eva-Maria, Renate i Florian, i declarat «veí d'aquest municipi... per portar mes de dos anys de residència efectiva en el terme municipal»⁹ en el Ple Municipal del 17.9.1934). El *Buen Retiro* també es d'aquesta època: indret d'esbarjo amb ball, tennis, tes... Hi hagué una línia d'autobusos directes Berlín-Tossa!!!

Sens dubte, però, el projecte més important dut a terme per les persones inquietes i entusiastes que «envaïren» Tossa la dècada de 1930 és el Museu Municipal, que hom creà en 1935 per conservar-hi el patrimoni arqueològic procedent del Museu Melé i dels treballs arqueològics posteriors (Alberto del Castillo) i les obres artístiques que els nombrosos pintors fincats a Tossa hi donaren. En foren els promotors principals el mateix Del Castillo, Joan Ainaud, Georges Kars, Rafael Benet (qui descriví el Cafè d'en Biel com una sucursal dels cafès parisencs i publicà articles entusiastes sobre Tossa a la revista *Art*, octubre 1934, i a *La Veu*),

8. Mercè VIDAL I JANSÀ. 1912: *L'Exposició d'Art Cubista de les Galeries Dalmau*. Barcelona: Publicacions Universitat de Barcelona, 1996.

9. Arxiu Municipal de Tossa de Mar, Padrones Municipales y Libro de Actas de Plenos Municipales.

El Buen Retiro; Tossa de Mar, c. 1940.

Arxiu d'Eduard Batiste-Alentorn Massagué.

El Buen Retiro; targeta publicitària. Tossa de Mar, c. 1945.

Arxiu Municipal de Tossa (fons Josep Maria Ainaud).

Maria Girona i Benet i Carmen Batiste-Alentorn, «pescant» a Tossa, c. 1946.

Arxiu d'Ana González Batiste-Alentorn.

l'escultor Enric Casanovas, Mn. Josep Soler de Morell y el conseller de Cultura de la Generalitat Sr. Ventura Gassol.¹⁰ En el Ple Municipal del 17 de novembre de 1934 hom acordà de llogar la Casa del Governador al seu propietari, el Sr. Josep M. Falguera i Sevilla¹¹ per a encabir-hi el Museu.

Noucentisme a Tossa (una nova estètica i estil de vida de la burgesia industrial catalana)

Les troballes arqueològiques de primers de segle XX a la costa catalana contribuïren a la recuperació dels ideals de la cultura clàssica mediterrània, la qual cosa tingué conseqüències pel que fa als canons estètics de l'època, en especial en arquitectura (Rafael Masó, Ferran Tarragó) i en art (Rafael Benet, Maria Girona), amb un estil més auster i la recuperació d'elements d'arquitectura tradicional i popular catalana.

Però el progrés tecnològic també arribà a Tossa: l'empresa La Canadiense (Barcelona Traction, Light and Power Co., dirigida per l'enginyer Frank S. Pearson)

10. Glòria BOSCH I MIR y Susanna PORTELL SOLDEVILA. *Berlín-Londres-Paris-Tossa...la tranquil·litat perduda*. Girona: Fundació Caixa de Girona, 2007.

11. Arxiu Municipal de Tossa, Llibre d'Actes de Plens Municipals, Josep Maria AINAUD DE LASARTE. «Joan Ainaud de Lasarte i el Museu de Tossa». *Turissa*, 4 (octubre 2005), p. 11. Glòria BOSCH I MIR. *Museu Municipal de Tossa (Secció d'Art modern)*. Tossa de Mar: Ajuntament, 1986.

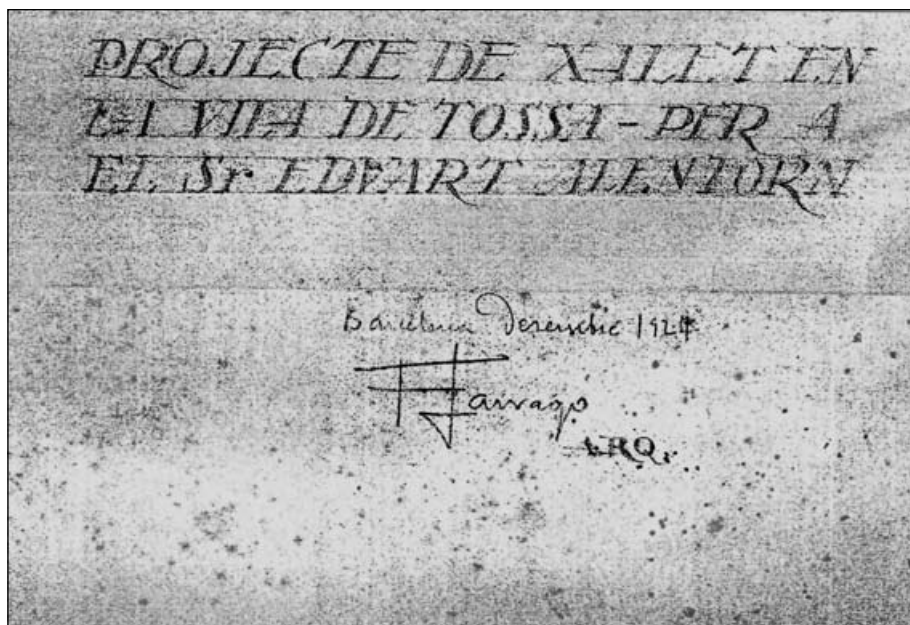

Rafael Benet i Vancells; Recollint les xarxes; oli sobre tela, Tossa 1946.
Regal de noces del pintor a Gregorio González i Carmen Batiste-Alentorn.

Col·lecció González Batiste-Alentorn (Barcelona). Arxiu d'Ana González Batiste-Alentorn.

va fer l'electrificació de la Costa Brava;¹² és per aquesta empresa que treballava l'emprenedor industrial barceloní Eduard Batiste-Alentorn (Barcelona 1883 - Tossa de Mar 1968),¹³ el qual arribà a Tossa vers el 1920 amb aquest objectiu però, admirat per l'encís de la petita vila i per la bellesa espectacular de la badia, decidí d'adquirir-hi un terreny (una antiga vinya abandonada) a la zona denominada «la Pauma», i en prengué el nom¹⁴ per posar-lo a la casa familiar que s'hi

12. H. CAPEL. *Las tres chimeneas*. Barcelona: FECSA, 1994. La Canadiense va desaparèixer el 1915, adquirida per FECSA.
13. Fill de l'escultor modernista Eduard B. Alentorn (Falsat 1856 - Manresa 1920; signava així perquè renegava del seu pare), amb una obra interessant profundament present a Barcelona: a la catedral (Santa Elena), al monument a Colom, al Parc de la Ciutadella (participà en l'Exposició de 1888), nombroses fonts (treballà per a la Companyia d'Agües de Barcelona), etc. Eduard Batiste-Alentorn Massaguer col·laborà en l'Exposició Universal de Barcelona de 1929 (en la instal·lació de la il·luminació de las fonts de Montjuïc i amb un estand propi). Curiosament, el seu director, el marquès de la Foronda, va mantenir una interessant correspondència amb Mn. Josep Soler de Morell, conservada a l'Arxiu Municipal de Tossa (Fons Mn. Josep Soler de Morell).
14. El topònim «la Pauma/Palma» o «la Bauma» es refereix a la zona compresa entre l'Illa, Ses Illetes, la Mar Menuda (noms actuals) i part de l'avinguda Sant Raimon de Penyafort (la més propera a la Mar Menuda): Porta de la Palma (A. M. ALCOVER – F. B. MOLL. *Diccionari català, valencià, balear*; platja de la Bauma o Palma (Mn. Josep Soler «Costa Brava-Tossa de Mar». *Minerva*, 1934); cap de la Pauma («Piano di Tossa in Catalogna», 1808: cit. en Sebastià RUSCALLEDÀ GALLART. «La Guerra del Francès a Tossa, Sant Feliu de Guíxols i Palamós. Una crònica italiana». *Quaderns de la Selva*, 10 (1998), p. 75-92); s. XVI: «na Rafaela, vda. de Pere Caixa, vende a Baltasar Mar una viña y pozo en La Pauma o lo Infern» (Mario ZUCHITELLO. *Tossa: la formació d'una vila*. Blanes: Centre d'Estudis Tossencs, 1998); llosa de la Pauma (Carlos BARRAL. *Catalunya des del mar*. Barcelona: Edicions 62, 2006); la Bauma (Josep PLA. *Guia de la Costa Brava*. Barcelona: Destino, 1941); la Pauma (en *Plano del Surgidero de Tosa, levantado en 1888*, per la Comisión Hidrográfica comandada pel capità de fragata D. Rafael Pardo de Figueroa, Arxiu d'Eduard Batiste-Alentorn Massaguer).

«Projecte de xalet en la vila de Tossa – Per al Sr. Eduard Alentorn».
«Barcelona Desembre 1924. F. Tarragó. ARQ» (sic). Plànols de la Pauma (detall).

Arxiu d'Eduard Batiste-Alentorn.

féu construir. El 1924 encarregà els plànols a l'arquitecte Ferran Tarragó Nogué (Barcelona 1881 - Tordera 1963, de la promoció de 1914 de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona), brillant i enigmàtic personatge que treballà a Barcelona fins el 1929 –bé que conservà una adreça postal a Barcelona durant els anys 1930, com consta en la seva correspondència amb la CNT d'aquesta època– i posteriorment residí a la població de Tordera durant trenta anys fins al seu traspàs.

Treballà a l'Escola del Treball i a l'Escola Industrial, agregades a l'Escola d'Enginyers Industrials de Barcelona (en fou professor, degà i director interí) i com a arquitecte,¹⁵ a Tordera continuà la seva tasca docent (féu classes privades de dibuix, càlcul geomètric i topografia: he pogut entrevistar un antic alumne seu, el Sr. Pere Casals Riu, que recorda amb molt d'afecte les classes i els treballs de catalogació d'elements arquitectònics de Tordera) i també treballà, com a arquitecte, per a l'Ajuntament de Tordera; en aquesta vila va casar-se amb Maria Camps Pons el 1941.¹⁶ El seu imaginatiu projecte de final de carrera *Casa para un Príncipe* (Barcelona, 1914) diu molt de la seva creativitat, que també es revela en

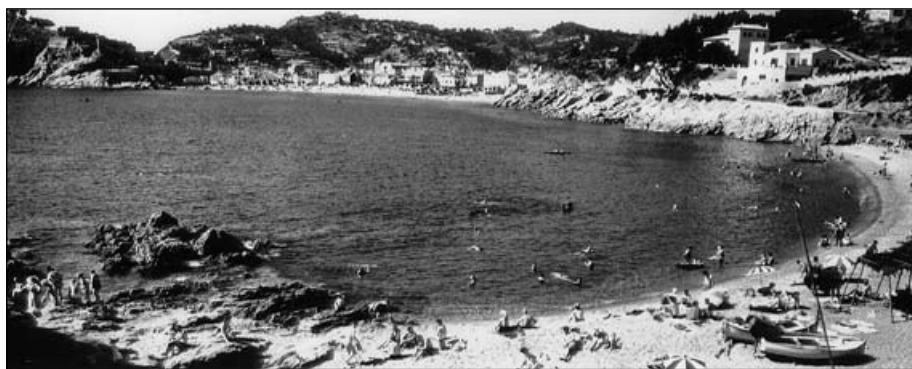
15. Registre Civil de Barcelona, Reial Càtedra Gaudí (UPC), biblioteca i arxiu del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, biblioteca i arxiu de l'Escola Superior Tècnica d'Arquitectura de Barcelona, Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona, biblioteca i arxiu de l'Escola Superior Tècnica d'Enginyers de Barcelona.

16. Entrevista amb Pere Casal; arxiu de Pere Casal; Arxiu Municipal de Tordera; revista *El Pont de Ferro* (desembre 2007); arxiu de Maria Serra (Ajuntament de Tordera); entrevista amb Maria Serra; Padró Municipal de Tordera; Registre Civil de Tordera.

els plànols de la Pauma (Barcelona, 1924): hi va deixar volar la imaginació per més que, lamentablement, va haver de fer modificacions en la versió definitiva (més simple, suposo que menys costosa) que, així i tot, restà fidel a l'estètica noucentista, amb aportacions d'arquitectura popular catalana: la casa es començà de construir el 1932 i se n'acabaren les obres el 1934; les pilastres, cornises, voladissos i arcs són molt típics d'aquest tipus d'arquitectura que honorà la costa catalana.

He pogut consultar la documentació relativa a la conducció d'aigua, electricitat i instal·lació de l'enllumenat públic a la zona, per iniciativa i a proposta del meu avi Eduard, i a la construcció de la casa: permís d'obres, etc.¹⁷ He entrevistat un dels operaris que treballaren a l'obra: el Sr. Rafael Torrent, natural de Tossa (com la resta dels treballadors i el contractista Isidor Sureda). Recorda que Eduard (el Sr. Alentorn, que supervisava diàriament l'obra) els repetia: «que estigui ben fet»... Així aconseguí que la casa hagi resistit una guerra (el 1936 la situació política obliga Eduard i la seva família a residir a Tossa fins al 1939, cosa que els salvà la vida), diversos llamps, una família massa nombrosa...

Rafael no recorda haver vist l'arquitecte. La construcció fou realment intel·ligent: la casa està orientada a llevant (el sol la saluda cada matí... i l'acomia cada vespre), perfectament integrada a l'entorn (els pins que l'envolten quasi priven de veure-la, i el jardí, amb una graciosa escala d'accés que salva un desnivell de 15 metres, s'emmotlla al pendent), la distribució espacial de la planta noble és impecable (no hi ha corredors, l'office té prou amplitud per a un ús polivalent), els cairats i la fusteria són d'una qualitat excel·lent (es conserven en un perfecte estat). Eduard plantà molts pins al terreny erm, que aixopluguen la casa i fan ombra al jardí. Els paviments de la planta noble, les pilastres i xemeneies són, ben probablement, de Casa Butsems & Cía. de Barcelona (proveïdors de la Casa

La Mar Menuda, amb la Pauma al fons. Tossa de Mar, c. 1950.

Ajuntament de Tossa.

17. Registre de la Propietat de Lloret de Mar. Arxiu Municipal de Tossa, Llibre d'Actes de Plens Municipals: actes de 16.10.1931, 2.4.1932, 19.5.1932 i 6.8.1932.

reial, treballaven amb dissenys d'A. Gaudí, J. M. Jujol, J. Puig i Cadafalch, L. Domènech i Montaner, R. Masó...¹⁸

Entre 1920 i 1934 la família Batiste-Alentorn no renuncià a estiuar a Tossa: s'estaven a can Menció, propietat de la família Darder, un edifici del s. XVIII al carrer de Sant Antoni núm. 18 que encara hi és, molt ben conservat.

Hi ha fotografies de l'època (1930, 1940...) que ens permeten visualitzar l'aspecte original de la Pauma: algunes (de Francesc Català Roca) s'han exposat recentment al Museu Municipal de Tossa (2006) i a la Fundació Caixa de Girona (2007).

Vers 1945 un jove i brillant enginyer madrileny arribà a Tossa (invitat pel Sr. Miquel Balcells, bon amic, soci i veí d'Eduard): Gregorio González Arias, nebot del pintor cubista Juan Gris. Per això fou molt ben rebut per la colònia d'artistes (alguns dels quals, com Albert Gleizes, Jean Metzinger, Georges Kars, Oskar Zügel i André Masson, havien estat amics de Gris a París). Rafael Benet, que admirava profundament Juan Gris per la seva intel·ligència, generositat i amor a la ciència,¹⁹ fou especialment cordial amb Gregorio, li regalà un dels seus quadres preferits²⁰ amb motiu de les seves noces, el 1949, amb Carmen Batiste-Alentorn (la filla petita d'Eduard): arribaren a emparentar. Gris morí prematurament (als 40 anys) a París el 1927, mai no va poder venir a Tossa...ni sortir de França: es trobava indocumentat pel fet d'haver fugit d'Espanya el 1906 com a pròfug de l'exèrcit²¹ i no havia aconseguit la nacionalitat francesa (la va sol·licitar, però li fou denegada pel govern francès: morí sent súbdit espanyol).

El «paradís blau» no va poder sostreure's a la violència política que assolà el país el 1936: la colònia d'artistes i intel·lectuals europeus es dispersà en la fugida (alguns, per exemple Paul-Ludwig Landsberg, acabaren tràgicament els seus dies en camps de concentració).

Tossa començà de ser envaïda pel turisme de masses, que acabà d'expulsar els artistes catalans que hi restaren durant la dècada de 1940 i en marxaren vers 1950/1960: començà la destrucció del paisatge i de l'economia tradicional de Tossa (salaons, indústria del suro, pesca...). El patrimoni històric, cultural, arquitectònic i urbanístic de la vila ha sofert les conseqüències de la invasió: davant la temptació de guanys fàcils i ràpids, han caigut sota la piqueta edificis insubstituïbles, i hom ha construït sense criteri ètic ni estètic masses informes d'hotels, apartaments, centres comercials... Jo em pregunto, davant la desaparició del teixit industrial i d'una gran part del patrimoni paisatgístic i cultural, quin futur espera a les pobla-

18. En aquest cas, i en molts d'altres, crec que és de justícia valorar els elements arquitectònics interiors: paviments, cairats, distribució espacial... Reial Càtedra Gaudí (UPC), biblioteques i arxius del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (Barcelona i Girona), Biblioteca de Catalunya, Arxiu Municipal d'Esplugues.

19. Rafael Benet publicà un article sobre la mort de Juan Gris a *La Veu de Catalunya*, l'11 de juny de 1927.

20. Cf. foto núm. 6.

21. Ana GONZÁLEZ BATISTE-ALENTORN. «Juan Gris inédito». *ABC - Cultural*, 10.7.1999; Ana GONZÁLEZ BATISTE-ALENTORN. *Juan Gris en Madrid. Aspectos inéditos*. València: Kalías, IVAM, 1999; Ana González BATISTE-ALENTORN. «Juan Gris y Tossa de Mar: crónica de un viaje imposible». *Turissa*, (octubre 2005); Ana GONZÁLEZ BATISTE-ALENTORN. *Matemàtics i cubistes: amics i familiars de Juan Gris a Tossa de Mar, 1916-2007*. Fundació Caixa de Girona, juliol 2008.

La Pauma i la Mar Menuda al fons: pins de cara al mar, Tossa de Mar, 2008.

Cortesia de Marc Vargas, Exclusive Life & Style (Tossa de Mar).

La Pauma, Tossa de Mar, 2008.

Arxiu d'Ana González Batiste-Alentorn. Cortesia de Carlos González Batiste-Alentorn.

cions costaneres enganyades pels cants de sirena del «desarrollismo» cec quan les agències de turisme trobaran destinacions més econòmiques per als seus hostes... cosa que ja passa ara.

Podem salvar-ne alguna cosa? Tossa podria ser novament un pol d'atracció cultural (com Ceret o Cadaqués): el Museu Municipal té uns fons extraordinaris, el conjunt monumental de la Vila Vella s'ha conservat i la badia conserva part del seu encant. Seria necessària una voluntat política de prioritzar la preservació del patrimoni clara i ferma, necessàriament impopular a curt termini...

La Pauma començà un procés lent de degradació, paral·lel al de Tossa, durant la mateixa època: el 1950 s'hi construí un ala nova, amb un pis més, ja que la casa original no era prou gran per acollir la molt nombrosa família, que anava creixent...: s'anaren abandonant les activitats socials (molts amics deixaren Tossa, davant l'allau turística) i hom passà a unes relacions familiars massa intenses i tancades... que poden representar la fi de la finca.

Per ventura, però, hi pot haver per a la Pauma una segona oportunitat, com a part del patrimoni cultural i històric de Tossa, del qual aquesta casa forma part per dret propi.

Referències bibliogràfiques

- AADD. *Arquitectura i Ceràmica*. Girona: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 1990.
- AADD. *La Ben Plantada*. Barcelona: Museu Diocesà de Barcelona, 2006.
- AADD. *El cubismo y sus entornos en la colección Telefónica*. Madrid: Fundación Telefónica, 2004.
- AADD. *L'Escola Industrial de Barcelona (1904-2004)*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2008.
- AADD. *Exposición homenaje a Marc Chagall*. Tossa de Mar: Ajuntament de Tossa, 1974.
- AADD. *Gleizes: el cubismo en majestad*. Barcelona: Museu Picasso de Barcelona, 1993.
- AADD. *Künstlerschicksale im Dritten Reich in Württemberg und Baden-Württemberg*. Stuttgart: Verband Württembergischer Künstler, 1987.
- AADD. *Maria Girona i Ràfols Casamada*. Tossa de Mar: Museu Municipal de Tossa de Mar, 2006.
- AADD. *Tossa de Mar vista por Francesc Català Roca*. Tossa de Mar: Ajuntament de Tossa, 2006.
- ABRAMS, Sam. *Àlbum Ràfols-Casamada*. Barcelona: Quaderns Crema, 1994.
- AINAUD DE LASARTE, Joan. *Tossa*. Barcelona: Aymé, 1957.
- ALAVEDRA, Joan. *Tossa*. Barcelona: Orlis, 1954.
- ALBERDI, Román. *La formación profesional en Barcelona*. Barcelona: Dom Bosco, 1980.
- BALADIA, Xavier. *Antes de que el tiempo lo borre*. Barcelona: Juventud, Barcelona, 2004.
- BALADIA, Xavier. *La Pauma, herència d'un temps irrepetible*. Barcelona: [s. n.], 2008.
- BARRAL, Carles. *Catalunya des del mar*. Barcelona: Edicions 62, 2006.
- BASSEGODA, Pere. *Visita a la fàbrica Butsems y Cía*. [s. l.]: Asociación de Arquitectos de Cataluña, 1917.

- BATISTE-ALENTORN, Conxita. *Aquesta és la nostra casa (1934-1984)*. Tossa de Mar: [s. n.], 1984.
- BENET, Rafael. *El escultor Manolo Hugué*. Barcelona: Argos, 1941.
- BOSCH, Glòria. *André Masson & Georges Bataille*. Barcelona: Eumo [etc.], 1994.
- BOSCH, Glòria. *Museu Municipal de Tossa: secció d'Art Modern*. Tossa de Mar: Ajuntament, 1986.
- BOSCH, Glòria; Susanna PORTELL. *Berlín-Londres-París-Tossa: la tranquil·litat perduda*. Girona: Fundació Caixa Girona, 2007.
- BRÉON, Emmanuel. *Juan Gris y los «domingos en Boulogne»*. Madrid: MNCARS, 2005.
- CABANA, Francesc. *Fàbriques i empresaris: els protagonistes de la Revolució Industrial*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994.
- CAPEL, Horacio. *Las tres chimeneas*. Barcelona: FECSA, 1994.
- COMAS, Rosa. *Pinzellades d'una època*. Girona: [s. n.], 2005.
- DALMAU, Susanna. *La Ceràmica de la Bisbal aplicada a l'arquitectura de Rafael Masó*. Girona: Col·legi d'Aparelladors de Girona, 2003.
- D'ORS, Eugeni. *Glosari*. Barcelona: Quaderns Crema, 2001.
- D'ORS, Eugeni. *Mis salones: itinerario del arte moderno en España*. Madrid: Aguilar, 1945.
- ESCALAS, Mercè [et al.]. *Josep Llimona y Joan Llimona: vida y obra*. Barcelona: Nuevo Arte Thor, 1977.
- FÀBREGAS, Esteve. *Josep Togores*. Barcelona: Aedos, 1970.
- FARRERAS, Elvira; Joan GASPÀR. *Memòries: Art i Vida a Barcelona 1911-1996*. Barcelona: La Campana, 1997.
- FELS, Florent. *Georges Kars*. Paris: Le Triangle, 1930.
- GARDNER, Ava. *Con su propia voz*. Barcelona: Grijalbo, 1991.
- GIRBAL, Enric Claudi. *Tossa. Noticias sobre la historia, tradiciones y costumbres de esta villa y su término*. Girona: Imprenta de Paciano Torres, 1884.
- GONZÁLEZ, Ana. *Inventores y artistas: Victoriano González vs. Juan Gris (memoria familiar inédita)*. Madrid: Consejo General de Colegios Oficiales de Ingenieros Industriales. [en premsa]
- JACOB, Max. *Cartas a Togores = Lettres à Togores*. Sabadell: Fundació La Mirada, 1998.
- JARDÍ, Enric. *Historia del Cercle Artístic de Sant Lluc*. Barcelona: Destino, 1976.
- JARDÍ, Enric. *El Noucentisme*. Barcelona: Proa, 1980.
- JOHNSTONE, Nancy. *Hotel in Spain*. London: Faber & Faber, 1937.
- LEONART, J.; P. MUNDET. *Tossa*. Girona: Diputació de Girona – Caixa de Girona, 1987. (Quaderns de la Revista de Girona, 14; Monografies Locals, 7).
- MELÉ, Ignasi. *Tossa*. Blanes: Blandonia, 1926.
- MELÉ, Ignasi. *Tossa: resum geogràfic-històric*. Blanes: Blandònia, 1926.
- MIRET, Xavier. *Viatge per la Costa Brava*. Figueres: Graus, 2008.
- MORÉ, David. *Cas Fuster: La família Martí a través dels seus documents*. [s. l.]: [s. n.], 2000. (Quaderns d'Estudis Tossencs, 6)
- PLÀ, Josep. *La Costa Brava*. Barcelona: Destino, 2009 (1^a ed., en castellà *Guía de la Costa Brava*, 1941; i en català al vol. 30 de l'Obra completa, *Tres Guies*, 1976).
- PORTELL, Susanna. *Olga Sacharoff*. [s. l.]: Museu Municipal de Tossa de Mar, 1993.

- REVENTÓS, Jacint. *Memòries que procuren ser equànimes*. Barcelona: Hacer, 2007.
- SERT, Misia. *Misia: Pariser Erinnerungen von Misia Sert*. Wiesbaden: Insel-Verlag, 1954.
- SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume. *Història de Barcelona*. Barcelona: Rosa dels Vents, 2008.
- STEVENSON, Robert Louis. *L'illa del tresor*. Barcelona: Vicens Vives, 1997 (ed. anglesa, *Treasure Island*. Oxford: Oxford University Press, 1985).
- SUÀREZ, Alicia; Rafael BENET. *Catàleg revisat i actualitzat de l'obra pictòrica*. Barcelona: Fundació Rafael Benet, 2004.
- SUÀREZ, Alicia; VIDAL, Mercè. *Els arquitectes A. y R. Puig Giralt: noucentisme i modernitat*. Barcelona: Ariel, 1993.
- VIDAL, Mercè. 1912: *L'exposició d'Art Cubista de les Galeries Dalmau*. Barcelona: Publicacions Universitat de Barcelona, 1996.
- ZUCCHITELLO, Mario. *Tossa: la formació d'una vila. El comte, l'abat i els tossencs (segles IX-XII)*. Blanes: Ajuntament de Tossa / Centre d'Estudis Tossencs, 1998. (Quaderns d'Estudis Tossencs, 5)
- ZUCCHITELLO, Mario. *Una devoció mariana: la Mare de Déu del Socors a Tossa (s.XVI-XX)*. Blanes: Ajuntament de Tossa / Centre d'Estudis Tossencs, 1986. (Quaderns d'Estudis Tossencs, 3)

Referències hemerogràfiques

- ABC-Cultural. Madrid (1999).
- Almanach dels Noucentistes. Barcelona (1911).
- Anuario de Arquitectura de Cataluña. Barcelona (1918)
- Art. Barcelona (1933-1934).
- Artes plàstiques. Barcelona (1976).
- Catalunya. B.B.A.A. (1936).
- Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo. Barcelona (1976).
- Destino. Barcelona (1951).
- El Correo Catalán. Barcelona (1947).
- El Pont de Ferro. Tordera (2007).
- Gasetta de les Arts. Barcelona (1929).
- Kalías. València (1999).
- L'Art Vivant. París (1929).
- La Costa de Llevant. Canet de Mar (1916).
- La Gaceta Literaria. Madrid (1929).
- La Revista. Barcelona (1935).
- La Veu de Catalunya. Barcelona (1927-1936).
- Minerva. Barcelona (1933-1934).
- Serra d'Or. Barcelona (1964).
- Quaderns de la Selva. Santa Coloma de Farners (1998-2004).
- Quaderns de Rafael Benet. Barcelona (2006).
- Quaderns d'Estudis Tossencs. Tossa de Mar (1982-2007).

Turissa. Tossa de Mar (2004-2005).

Arxius, biblioteques, centres de documentació, entitats privades i institucions públiques

Ajuntament de Tossa de Mar

Arxiu d'Eduard BatisteAlentorn Massagué (Tossa de Mar)

Arxiu d'Ana González BatisteAlentorn (Barcelona)

Arxiu de Katia Zügel (Balingen)

Arxiu de la família Serrat/ Bagué (Tossa de Mar)

Arxiu de Lily Masson –Angelopoulos (París)

Arxiu de Ruth Werfel (Zürich)

Arxiu Històric de Girona

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona

Arxiu Històric de Sants (Barcelona)

Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona

Arxiu Municipal d'Esplugues de Llobregat

Arxiu Municipal de Cerdanyola del Vallès

Arxiu Municipal de Sitges

Arxiu Municipal de Tossa de Mar

Arxiu i Biblioteca del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (Barcelona y Girona)

Biblioteca Arús (Barcelona)

Biblioteca Clarà / Biblioteques de Barcelona

Biblioteca del Centre Excursionista de Catalunya (Barcelona)

Biblioteca Municipal de Tossa de Mar

Biblioteca Nacional de Catalunya (Barcelona)

Escola Industrial de Barcelona

Escola Tècnica Superior d'Enginyeria Industrial de Catalunya (Barcelona)

Filmoteca de Catalunya (Barcelona)

Fundació Rafael Benet (Barcelona)

Fundación Telefónica (Madrid)

Galerie Roussard (París)

MNAC (Barcelona), biblioteca i arxiu

Museu Municipal de Tossa de Mar

Patronat de la Costa Brava

Registre Civil de Barcelona

Registre de la Propietat de Lloret de Mar

Tordera: Arxiu Municipal i diversos arxius privats

UPC: Càtedra Gaudí, Centre d'Estudis del Patrimoni Construït i Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona (Biblioteca i Arxiu)

Entrevistes personals

Sigles utilitzades

BC: Biblioteca de Catalunya (Barcelona)

IVAM: Institut Valencià d'Art Modern (Valencia)

MNAC: Museu Nacional d'Art de Catalunya (Barcelona)

MNCARS: Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía (Madrid)

UB: Universitat de Barcelona (Barcelona)

UPC: Universitat Politècnica de Catalunya (Barcelona)